

МИИТЭРЭЙ ОҢО ҮӨРЭММИТЭ

I

Миитэрэй уон биэнигэр баран эрэр, улуус кырыыта олохтоох бэрт үгүс оґолоох дьаданы ыал оґото этэ. Кини хатынгар, сытыытык тэһэ көрбүт харахтаах, үгүс оґо орто-туттан ону-маны ойута биэртэлээн сангарар сүр сытыы, дьыэс-куос курдук оґо. Улуус кырыыта, үөрэбэ суох хан-нык эрэ нэһилиэк буолан уонна дьоно дьаданы буолан-нар Миитэрэй оґо үөрэниминэ улаатан эрэр. Хата бэрдин убайа Дьарааһын сүүрбэччэлээх үөрэнэр киһи баар буолан уонна атын бырааттара сахалыы ааґа-суруйа сатыыр буоланнар, Миитэрэй ааґа-суруйа сатыыр «халлаан суруксута» буолан эрэр. Убайа үөрэммититтэн ыла Миитэрэй үөрэниэн баґарара сүр да, тоґо эрэ дьонун олобун кыһалґата кинини үөрэххэ чугаһата илик. Убайа Дьарааһын Миитэрэйи үөрэтиэн баґарара сүр да, бэйэтэ арыычча үөрэнэр, арыт аһыыра-таннара мэлийэр, арыт ыалдьар, эмтэнэр. Дьарааһын Миитэрэйи олус таптыыр.

Былырыын сайын үөрэбиттэн кэлээт, Миитэрэйи батыһыннара сылдьан, куолутунан үөрэх туһунан, бар дьон олоґо хайдах эрэйдээбин туһунан кэпсээн баран: «Мин хайдах эмэ гынан эн үөрэнэргэр кыһанан көрүөм, ону дьонгор ахтыма. Онон кытаатан миигиттэн ыйдаран үөрэнэ сырыт», — диэбитэ.

Онтон ыла Миитэрэй оґо: «Чэ бэйи, баґар, убайым этэннэ сылдьан үөрэннэбинэ, мин эмиэ үөрэниэм», — диэн эрэх-турах санаан, сүрдүк кыһаммыт курдук буолар.

II

Биирдэ сайын Дьарааһын сэттэ группалаах тыа оскуолатын бүтэрэн кэлэн, Миитэрэйи батыһыннаран үрэх хааһын устун эмиэ ону-маны кэпси истэ. Ол иһэн Дьарааһын бэйэтин кэпсээниттэн бэйэтэ тытыллан, төрөөбүт дойдутун сири-уотун, отун-маһын сытыы-сытыытык тобулута одуулуу-одуулуу иһигэр санаата: «Дойдум барахсан үчүгэйин үчүгэй да, улуус кыраайа буолан, хаарыан оґолор үөрэнэри билбэккэ улаатан, эрэй-буруй бөбөнү көрөн эр-

дэхтэрэ. Улаатан баран ойох ылан, ыал буола сатаан баран, кырдьан-өлөн көмүллэ турдактара. Дьэ, олох да олох. Саатар, бэйэм аймактарбыттан бу Миитэрэй оҕону үөрэттэрэрим буоллар», — диэн элбэҕи санаата. Ити бириэмэҕэ Миитэрэй сытыы баҕайытык ойута биэртэлээн, убайыттан ону-маны ыйыта истэ.

III

Хаар кыыдамныыр, тымныы буолбут, сир-дойду төйө тонгон, кыһынҥы киэп киирэн эрэр. Дьарааһын Миитэрэй оҕолуун үрэх хааһын үрдүгэр киирэн күһүннү кыдьымах муустара устан мөлбөһөн тыаһаан-ууһаан ааһалларын көрө-көрө кэпсэтэ тураллар.

«Миитэрэй, дьэ бу мин баара-суоҕа сэттэ эрэ курууппаны бүтэрэн, быйыл учууталлыы барабын. Эйигин бэйэбин кытта илдьиэхпин олорор сирим дьаабыта биллибэт, аһыыр ас да суох, таһаһын-сабын да суох. Онон кэнники күннэр тугу көрдөрөн иһэллэр, хааллаһын», — диэтэ. Дьарааһын Миитэрэйгэ куолутунан эмиэ ону-маны кэпсээмэхтээтэ. Миитэрэй оҕо куобах истээх хара сонун бөлтөччү кэтэн, тугут бэргэһэтин баанан баран убайын диэки көрөн кэбиһэ-кэбиһэ: «Ээ, оннук уонна хайа, мин оскуолаҕа бардахпына ким мин оннубар үлэлиэй? Дьонум ытыахтара суоҕа, арай убайым Лэгиэнтэй эрэ сөбүлүө этэ», — диэтэ. Ити курдук кэпсэтэн, сарсын Дьарааһын дьиэтиттэн аҕыс көстөөх сиргэ учууталлыы барар, Миитэрэй хаалар буолла.

Нөнгүө күнүгэр Дьарааһын кыстыыр киһи киэбинэн малын, кумааһытын хомунан, оскуолатыгар учууталлыы барда. Миитэрэй оҕо кыстыыр-бултуур киһи быһыытынан кэннинээҕи ойуурга хабды туһаҕа иитэ таҕыста.

* * *

Сир-дойду туман аргыйа, кырыара тонгон хаарынан сабыллыбыт. Саһа дьыл саһана бырааһынньыкка Дьарааһын учуутал кэлэ сылдьар. Миитэрэй оҕо хас да хабдыны өлөрбүт. Дьэ таһыгар илии-атах буолан, сүөһү аһатан, уу баһан, мас эрбэһэн, бурдук сынһан, убайа Лэгиэнтэйдээҕи абыраабыт.

Дьарааһын Миитэрэй оҕолуун биир күн дэлби таннан таһырдыа тахсан кэпсэттилэр: «Миитэрэй, дьэ мин хайаан да тэһийбэтим-тулуйбатым, эйигин үөрэххэ илдьиэхпин санаатым. Ол иһин лааппыттан таһас-сап атыылаһан ажаллым. Айахпытын хайдах эмэ гынан төлөөтөхпүнэ син үөрэниэн этэ. Мин эһиил куоракка үөрэнэ киирдэхпинэ Лэгиэнтэйдиин сүбэлэһэн, хайдах эмэ гынан эмиэ үөрэттэр диэхпит этэ», — диэтэ Дьарааһын Миитэрэйи көрөн кэбиһэ-кэбиһэ. Онуоха Миитэрэй оҕо сүр үчүгэйдик күлэн мичээрэ түстэ, наһаа үөрэ иһиттэ. «Дьонум ытыахтара суоҕа эбээт. Лэгиэнтэй эрэ сөбүлүүбэ, санаһым Марыына сөбүлүү суоҕа. Мин бардарбын дьэ таһын бытархай үлэтин үлэлиир киһи суох буола түһэр, ону иһинэн-таһынан Марыына соботобун кыайыа суоҕа эбээт», — диэн Миитэрэй үрүтүн-үөһэ ыйыппахтаата уонна дьэ аанын диэки көрбөхтөөн ылла. «Чэ бэйи, хайдах эмэ сүбэлэһилиэ, Лэгиэнтэй эн үөрэнэргэр бэркэ кыһанар», — диэтэ Дьарааһын Миитэрэйи аһыммыт харабынан көрөн кэбиһэ-кэбиһэ. Итинэн кинилэр иккиэн биир санаанан саайка оностон кэбистилэр.

* * *

Бу күн киэһэттэн ыла сарсыны быһа бүтүн биир бөлөх тиллиһэ олорор ыалларга Миитэрэй үөрэнэ барара, барбата улахан боппуруос буолла. Миитэрэйи иитэн, оҕо гынан олорор убайа Лэгиэнтэй бэркэ сөбүлээтэ, санаһа Марыына үлэтин-хамнаһын кыайбата бэрт, ыарыһах буолан Миитэрэй бардар эрэ сабылла түһүөх буолан, онтон дьулайан, үөрэнэ барарын сөбүлээбэтэ. Оҕонньордоох тастарыгар олорор ыал сөбүлээтэ. Дьарааһыны кытта саайкалара биир. Атын аймахтара эмиэ сөбүлээтилэр. Биир хонон баран, Марыына Лэгиэнтэй уонна Дьарааһын тылларыгар киирэн, эмиэ сөбүлэнэн Миитэрэй дьыалата табылынна, үөрүүкөтүү улаатта.

Ити курдук Дьарааһын Миитэрэй оҕону үөрэххэ ылар буолан, танаһын-сабын дьаһайан, биир нэдиэлэ сынньанаат, оскуолатыгар барда.

Дьараанын барарын кытта Миитэрэй оҕо ытымына хаалыахтара диэн күнүс куттанара, түүн аайы саныыра улаатта, арай соботох Лэгиэнтэйи эрэ эрэнэ саныыр. Оскуолаба тийэрин санаатабына: «Эс, ама мин кэлэн, кырдык, үөрэниэм дуо?» — диэн эрэнэ санаабат. Хонук туолан, Миитэрэйи биир убайа Хабырылла сарсын оскуолаба илдьэр буолла.

Миитэрэй түүн үөһэ ааһыар диэри букатын утуйбата, уута адьас көттө, наар оскуолаба тийэрин, дьэ хайдах эрэ сиргэ, дьыэбэ-уокка тийэбин, хайдах эрэ оҕолору көрөбүн диэн саныы сытта. Дьыэ иһинээби дьон бары утуйан мунуларын тыаһа баччыгынаата, хабыс-хараҥа, им-ньым, Миитэрэй суорбана суугунуур, төбөчөөнө толкуйдуур, уута көттө.

Ол быыһыгар Миитэрэй үөрэнэн сайыннын, сырдаатын диэххэ айылаахтык оһох кыыма күлүм гынан дьыэ иһэ сырдаан ылар.

IV

Миитэрэй оҕо ыраах айаннаан иһэр быһыынан дэлби бобо танныбыт, хараба эрэ кылайан көстөр гына саалынан тууна бааммыт. Хабырылла убайыныын биир сыарбаба хос олорбуттар, биэрэстэнэн туоралаах-усталаах киэн бабайы алаас собуруу баһынан күн кириитэ айаннатан элэгэлдьитэн, бур-бур тыыннаран истилэр. «Миитэрэй, дьэ бу кэллэ Кириэс Халдыаайы алааһа, оскуола уонна тангара дьыэтэ ол көһүннүлэр», — диэн баран Хабырылла алаас хоту баһын диэки көрөн кэбистэ. Онуоха Миитэрэй: «Ыык», — диэн баран, алаас хоту өттүнэн халдыаайы сыыр үрдүнэн көрбүтэ, тангара дьыэтэ бөлтөрүттэн, килбэйэн көһүннэ уонна сүүнэ улахан оскуола сандааран, турбалара хоролуһан, буруолаан баргыһан, кыһынҥы тымныы киэһэбэ ордук улаатан көһүннэ. Миитэрэй арай хартыыҥкаба түбэһэн биирдэ эмэтэ итинниги көрөрө. Ону саныы түстэ, сүрдээбин толунна. Начаас мэҥитэн, оскуолаба улам-улам чугаһаан истилэр. Ол Миитэрэйгэ тыыннаах барыта илэ-бодо, оскуола дьыэлиин, тангара дьыэтинин хамныы турарга дылы.

Оскуола таһыгар кэлбиттэрэ Миитэрэйгэ ордук дьулаан буолла, тугу да сангарбакка тула эргийэн хаалла. Киһи-сүөһү, кирири-тахсыы, тыас-уус сүрүкэтэ бэрт! Миитэрэй тула көрөн кэбиһэ-кэбиһэ: «Бу маннык дойдуга мин хайдах тулуйан үөрэниэм буоллаҕай?» — дии санаата. Чахчыта, собуруу Москва дуу, Париж дуу куоракка кэлбиттэн киниэхэ итэҕэһэ суох буолла.

Убайынаан оскуолаҕа киирэн, тагастарын-саптарын сыгыннахтанан, куукунаҕа, саха дьонун быһыытынан, иттэ олордулар.

Ол олорон көрбүтэ, оскуола хоһо элбэҕэ, улахана, киһитэ элбэҕэ диэн сүр. Кылаас аайы, үөр мороду сангатын курдук, оҕо сангата. Куукунаҕа утарыта, биирдии кылаас иһигэр, ынырыа уйатын тобо тарпыт курдук, оҕо айдаанын ортотуттан иһиттэбинэ, кини убайа Дьарааһын оҕону үөрэтэн эрэр сангата кэрэтик иһилиннэ. Ити бириэмэҕэ Миитэрэйгэ соботох доборунан убайа Дьарааһын ити иһиллэр куолаһа буолла. Онтон кылаас аайыттан оҕолор тобута ыстанан тахсан, нууччалыы-сахалыы туойан, танна-танна кэлии-барыы элбээтэ. Оҕолор кэннилэриттэн кини убайа Дьарааһын тахсан кэллэ уонна суһал хаамыынан куукунаҕа кинилэр тастарыгар кэлэн көрбөккө турдаҕына Хабырылла: «Хайа, Дьарааһын, кэпсээнин?» — диэтэ. Онно эрэ көрө түһээт: «Оо, бу дьон кэлбиттэр дуу, Миитэрэй кэлбит дуу?» — дии түстэ уонна хоһугар ыныртаан илтэ. Үрдүгэр түһэн Миитэрэй таһаһын-сабын ыйааттаата. Сонно Миитэрэй оҕо чынха атын буолла, мэктиэтигэр, толлубут быһыытын улахан анаара суох буоларга дылы гынна.

* * *

Киһэ оҕолор тарбаһаннар, оскуола иһэ киэн-куон, имным буолла. Дьарааһын Миитэрэйгэ кылаастары, атын да хостору көрдөрдө. Ону-маны кэпсээтэ. Миитэрэй оҕо барытын сэргэбэлээн туой сибигинэйэн ыйытан иһэр. Кини көрбөтөҕө үгүс көһүннэ, билбэтэҕэ үгүс билиннэ. Ол сылдьан оскуола улахан учуутала Семенов диэн саһарчы көрбүт харахтаах, тор курдук хара бытыктаах, суон, намыһах, эрдээх сирэйдээх-харахтаах нуучча саһаран-ингэрэн киирин-тахсарын Миитэрэй батыһа көрбөхтүүр. Уонна сибис

гынан Дьарааһынтан: «Ити Семенов дуу?» — диэн ыйытта. Онуоха Дьарааһын: «Ээ, Семенов диэн ити буолар», — диэтэ. Миитэрэй Семеновы көрө-көрө хаһан эрэ: «Семенов диэн ааттаах киһи, сэрии тойоно, ол курдук сэриилэспит, ол курдук куоппут», — диэни истэрин санаан ыла-ыла, бүк толло көрөр. Оттон Харитонов диэн ласхах курдук намыһах, суон, бэрт сымнаҕас сирэйдээх-харахтаах, бытаан, набыл сангалаах Дьарааһынныын бииргэ олорор саха учууталы көрө-көрө ис киирбэхтик саныыр.

Бу кизэ Миитэрэй маннай толлубута аһан, улам-улам барыта орун-оннугар түһэн, кизэ убайын хохугар, сааһыгар үктэммэтэх ыраас дьиэтигэр, бэрт сынһаланнык утуйан хаалла.

* * *

Миитэрэй оҕо хас эмэ сыл төрөөбүт биир хочотуттан ханна да быкпакка олорон баран, дьэ быйыл соботохто олоҕо уларыһан, убайын Дьарааһын учууталы кытта бииргэ олорон олус бэркэ үөрэннэ. Маннай пиэрбэй группаҕа, онтон оскуола Сэбиэтин ууруутунан торууй группаҕа тахсан үөрэннэ.

Кэнникинэн Миитэрэй оҕоҕо барыта бэрт буолла. Оннообор дьулайа көрбүт Семенова олус бэрт майгылаах киһи буолан, Миитэрэйи кытта дьиибэллэхэр, оонһуур. Оҕолор син оҕолор, киһилэр син киһилэр. Иккис группа оҕолорун бастыһынар кытта тэн, үөрэҕи бэркэ ылар, көрсүө үчүгэй оҕонон Миитэрэй аабылынна. Кэнники маннайгытын санаатаҕына бэркиһи саныыр буолла.

V

Аан дойду көбөрө наһаран, сир-дойду бары араас күөх сибэккинэн тэлгэнэ тэнийэн, бэс ыйын ортото. Оскуола тарбаспыта икки-үс хоммут, оҕо-уруу, киһи-сүөһү бары кэлэн-баран им-һым. Миитэрэй иккис группаны бүтэрэн, үһүс группаҕа тахсыбыт. Ыраас сайынны таһаһы таһныбыт, үөрбүтэ-көппүтэ сүр, күөх кырыс устун хаамыталыыр. Дойдугар бараары убайа Дьарааһын оскуолатыттан бүтэрин көһүтэр.

Бэрт налыгыр, үчүгэй сылаас күн Дьарааһын Миитэрэй

оюолуун солко курдук долгуйа көбөрбүт тыа сабатынан күөх кырыс устун хааман иһэннэр үөрбүт дьон быһыытыннан илиилэриттэн тутуһан кэпсэтэ истилэр: «Миитэрэй, дьэ, эн, бу үчүгэйдик, санаабыт курдук үөрэннэбин. Оскуолаҕа маҕнай киирэн үөрэниин син үчүгэй, убайгын учууталы кытта олордобун, кини дьаһалынан, үөрэбинэн баран истэбин. Оттон бэрт элбэх оҕо биһигиннээбэр быдан баай эрээри куһаҕан дьиэбэ-уокка олорон үөрэнэллэрэ эмиэ баар. Мин бэйэм эмиэ бэрт эрэйинэн үөрэммитим, эн бэйэн билэбин күүспүнэн күрээн баран үөрэммитим, ол тийэн бэрт куһаҕан дьиэбэ-уокка олорбутум. Онон эн үөрэххэ кытаатан кыһанар буол», — диэн Дьарааһын элбэҕи кэпсиистэ. Ону истэ-истэ Миитэрэй көтөн барыах курдук буолар. «Убайым былыр ийэтиттэн-аҕатыттан күүһүнэн күрээн тийэн үөрэммэтэбэ буоллар, билигин мин уруккубунааҕар өссө куһаҕаннык сылдыһам этэ», — дии саны-саны, Миитэрэй убайын Дьарааһыны итиитик таптыы саны истэ.

Нөҕүө күн Дьарааһын, Миитэрэй оҕо убайдарын Лэгиэнтэйдиин үһүө буоланнар, икки атынан сир ийэ чээлэй күөх сиздэрэй кырыс устун либигирэтэн, туой олох, үөрэх туһунан, аны кыһын Миитэрэйи хайдах үөрэтэллэрин кэпсэтэ-кэпсэтэ күүлэйдии баран испиттэрэ.

Аан дойду күөх илгэтэ, ыллыыр чыычааҕа, тэлээрэр үрүмэччитэ эдэр ыччат үүнэр олобун алгыы, кинилэри батыһан иһэр курдук мэлдьи көбөрө-унаара турбута.

САЙЫНҢЫ КҮН КИИРИИТЭ

Тыал да суох, былыт да суох. Бэрт налыгыр күн буолла. Туох баар кыһалҕа бүгүн күн ситиһилиннэ ини? Хамсыыр харамай бүгүн ама туох итэҕэстээх үһүө диэх курдук үтүө күн буолбута.

Үчүгэйгэ баҕата хамматах, ымсыырбытыттан хараҕа арахпатах диэбиккэ дылы, олус үчүгэйэ бэрт буолан, бу күн миэхэ хайдах ааспыта хотон биллибэтэх курдук хайы-үйэ хоту торҕо күөх тыа үрдүнэн киирэрэ чугаһаан, ордук сандаарбыт этэ. Онно көрдөхпүнэ, хоту энээр тыалар, күөх